

Etisk bedömning av djurförsök

av KARL JOHAN ÖBRINK

Debatten kring djurförsök är gammal men har blivit intensivare med åren. Detta kan ha flera orsaker. En kan vara att antalet djurförsök under de senaste 4–5 decennierna ökat kraftigt som en följd av den expanderande biologiska och medicinska forskningen. En annan kan vara ökande medvetenhet om alla levande varelsers roll i de ekologiska systemen, vilket lett till större omsorg om djuren och fördjupat engagemang i deras välbefinnande eller lidande, ett engagemang i djurens situation som är mycket positivt. Speciellt väsentligt är det förstås att de människor, som på det ena eller andra sättet arbetar med djur, aktivt engagerar sig.

Fyra etiska problem

Det första etiska problemet, som bl a gäller djurförsök, är frågan om människans rätt att bestämma över och utnyttja djuren för sina egna syften. Här har djurförsöksmotståndarna gjort det lätt för sig genom att betrakta djurförsök som något isolerat. Men vilken normal människa skulle göra ett djurförsök för försökets egen skull? Ingen! Det finns ett syfte med försöken, ett syfte med minst lika stora etiska problem som djurförsöket självt.

Skall vi tolerera sjukdom och lidande hos människor och djur utan att försöka göra någonting af det? Kan det vara etiskt försvarbart att stå likgiltiga och överksamma? Nej, vi har i vårt samhälle valt att genom vidgade kunskaper söka inordna os i

de ekologiska systemen på ett biologiskt riktigt sätt. Vi har utan tvivel redan lärt oss mycket, men när det gäller de många komplicerade biologiska sammanhangen är vi endast i början. Vi har tagit några stapplande steg och är fortfarande valhänta noviser.

Eftersom det är omöjligt att komma vidare i vårt nödvändiga kunskapsökande utan att göra iakttagelser på djur och använda djurmodeller för dessa syften, kommer två etiska problemkomplex i kollision med varandra. Å ena sidan finns tvänget att hjälpa, bota och förebygga, å andra sidan dilemmat med djurs lidande. Men de måste kopplas ihop. Det går inte att isolera de två problemen från varandra.

Vi vet redan hur vi genom vårt ställningstagande att söka hjälpa, bota och förebygga kunnat helt eller delvis eliminera smittkoppor, polio, tuberkulos och många andra farsoter, hur vi kunnat lindra och börjat få grepp om biabetes, högt blodtryck, magsår, leukemi och andra sjukdomar, hur vi kunnat bota eller korrigera missbildningar i hjärtat eller ersätta förstörda njurar. Inget av detta hade varit möjligt utan djurförsök.

Men – och detta är det viktigaste – även om vi vet att vi måste fortsätta med djurförsök så får vi aldrig för ett ögonblick glömma att vi har med levande och kännande varelser att göra. Vi måste söka få de nya nödvändiga kunskaperna utan att göra djuran illa eller åtminstone göra dem så litet illa som möjligt.

Att vi övertygats om att djurförsök är ofrånkomliga innebär följaktligen inte att vi därmed löst de etiska problemen. Dessa kvarstår med lika stor tyngd i alla kommande djurförsök. *De andra etiska problemen* måste nämligen vara att bedöma huruvida ett planerat djurexperiment är försvarbart med hänsyn till de resultat man hoppas kunna ernå.

Det är således vid varje typ av försök en fråga om en bedömning av syftet i relation till försökets svårighetsgrad för djuret. Det innebär faktiskt att även om ett försök inte skadar djuret men inte är föranlett av ett vettigt syfte måste det ändå betraktas som oetiskt.

Det tredje problemet rör vem som skall göra den etiska bedömningen. Den fordrar ju bl a en stor sakkunskap. Hittills har det varit forskaren själv som ensam gjort bedömningen. Så är det fortfarande i hela den övriga världen. Bara Sverige utgör ett undantag, tack vare initiativ från forskarna själva.

Resonemanget har då varit följande: Även om forskarna med största sannolikhet har burit ansvaret för bedömningarna på ett oförvitligt sätt är det ändå så att varje yrkesman/kvinna blir så van och specialiserad i sitt arbete att risk föreligger att han/hon också blir blind för detaljer i verksamheten. Det kan hända att saker, som en utomstående skulle reagera inför, skulle kunna passera a ren slentrian. Här gäller det levande varelser, och blotta misstanken om att en sådan risk skulle kunna föreligga borde leda till att den elimineras.

Den logiska lösningen på problemet ansågs vara att forskaren diskuterar

igenom sina planerade experiment med en annan människa eller med flera. Bara detta skulle i och för sig göra att han/hon måste motivera och medvetet bedöma sina planer och kanske därmed själv upptäcka misstag eller onödiga åtgärder och redan primärt göra förbättringar. Ju mer kunnande, som därefter ställdes till fors-garens förfogande och ju mer hängivenhet, som visades inför uppgiften, desto bättre. Så borde den ideala lösningen se ut.

Tyvärr fungerar inte ett rättssamhälle med så lösa regler. Möjligen kommer vi så småningom dithän att de etiska bedömningarna genomsyrar vårt dagliga arbete och vår vetenskapliga samvaro så starkt att alla regler och påpekanden blir obehövlige. Men än skulle en sådan ordning mötas med misstanksamhet och misstro.

Man tog därför steget fullt ut och skapade etiska kommittéer eller nämnder, som skulle ställas till forskarnas förfogande för att hjälpa till vid de etiska bedömningarna. I tre år pågick försöksverksamhet i Uppsala, och på andra orter i Sverige bildades också kommittéer. Man samlade forskare, laboratorie- och djurvårdspersonal och lekmän, samtidigt som man försökte undvika *det fjärde stora problemet*, nämligen risken för en tungrodd byråkrati. Erfarenheterna blev positiva.

Erfarenheter av försöksverksamhet med djurförsöksetisk bedömning

Av utvärderingarna från försöksverksamheten i Uppsala kan några intressanta iakttagelser förtjäna att nämnas.

- Dett finns ingen möjlighet för en

forskare att skriftligen klargöra sina problemställningar så i detalj att alla ledamöter i nämnden fullt ut förstår och kan fatta ståndpunkt. Det är i stället nödvändigt att de genom direktkontakt med forskaren får fråga och diskutera och även få saker och ting demonstrerade. Allt blankettskrivande måste vara ett minimum.

– Det visade sig huvudsakligen vara forskarkollegerna i nämnden som framförde kritik, föreslog ändringar eller var svårast att övertyga om bärkraften i de planerade försöken. – Även om lekmännen naturligt nog inte hade samma förutsättningar att föreslå modifieringar eller motivera tveksamhet inför projekten var deras närvaro av fundamental betydelse. De vakade över samvetsgrannheten i arbetet och förmedlade den insyn i verksamheten som samhället har rätt att fordra och som så ofta har efterlysts.

Sex regionnämnder

Försöksverksamheten i Uppsala kom att stå modell för de etiska nämnder som 1979 infördes inom var och en av de sex högskoleregionerna i Sverige. I korthet innebär systemet att minst tre personer från den etiska nämnden skall granska ett föreslaget projekt. Alla tre medlemskategorier i nämnden – forskare, laboratorie- eller djurvårdarpersonal och lekmän – måste vara representerade. Denna lilla grupp får självständigt ta ställning till projektet.

För att underlätta en viss uniformitet i bedömningarna följer man i stort sett en åtgärds katalog, som ursprungligen gjordes upp av medicinska forskningsrådets försöksdjursnämnd.

Åtgärderna är numera delade i fem grupper, där grupperna 1 och 2 innefattar sådana experiment som inte alls anses göra djuren illa. Dessa behöver inte heller diskuteras av den etiska nämnden. Försök i grupperna 3, 4 och 5 däremot skall alltid provas innan de påbörjas.

Indelningen i åtgärdsgrupper tillkom för att ge viss ledning för karakteriserandet av experimenten. Den innebär inte att grupp 4 avser svårare experiment än 3 och att försöksgrupp 5 är allra svårast. Sådana missuppfattningar har ofta förekommit. Ett experiment i grupp 3 kan ibland vara mycket mer påfrestande för ett försöksdjur än ett i grupp 4 eller 5. Man kanske borde byta ur siffrorna mot något annat.

Avslag skall vara undantag

Huvuddragen av bestämmelserna i dag liknar försöksverksamhetens, men på några viktiga punkter finns det naledning att uttrycka oro och söka få till stånd korrigeringar.

Först något om en viktig uppgift för nämnden, som ibland har missförstått. Nämnden skall vara forskarens utvidgade samvete och alltså stå till dennes förfogande. De projekt som presenteras har naturligtvis först tänkts igenom av forskaren själv. Om man, när man sedan diskuterar projektet, ändå kommer att föreslå större förändringar kan och bör detta resultera i att hela ansökan skrivs om så att både forskaren och nämndledamöterna blir nöjda. Avslag på projekt skall därför höra till undantagen. *En nämnd som uppvisar många avslag har enligt min uppfattning missförstått sin uppgift och skött sitt åliggande dåligt.* Det positiva skall

ligga i att en nämnd, som förtroendefullt samarbetar med forskaren och ger råd och bistånd, på ett effektivt sätt bidrar till att höja den etiska medvetenheten och förfina den djurexperimentella forskningen, vilket ytterst kommer djuren tillgodo.

Byråkratisering

Det som oroar mig och som håller på att gå snett är därför bl a det faktum att byråkratin har fått för starkt fotfäste. Detta problem försökte man undgå på så sätt att nämnderna gjordes utomordentligt stora. Meningen var att nämndledamöter skulle finnas tillgängliga överallt där försöksdjursverksamhet förekommer. Det räcker ju att konsultera tre medlemmar för att få ett projekt diskuterat.

Nu har det på många håll insmugit sig den oförlåtliga – jag skulle till och med vilja säga den otillständiga – rutinen att nämndgrupper tar ställning till projektet per telefon eller brevledes utan att träffa forskaren, vilket helst bör ske på hans arbetsplats. Därmed har det för det första blivit ett behov av utförligare beskrivningar på blanketterna, vilket inte löser något problem utan bara ökar byråkratin.

För det andra förlorar nämndledamöterna möjligheten att bedöma om forskaren har praktiska och materiella förutsättningar för att på ett bra och säkert sätt genomföra de planerade försöken. Ett teoretiskt sett acceptabelt försök kan ju inte vara försvarbart om djuren far illa på grund av bristfälligt tekniskt kunnande eller undermåliga materiella resurser.

För det tredje är det ju nämndens

primära uppgift att ingjuta etisk medvetenhet hos forskare och all annan personal, som arbetar med försöksdjur. Detta förutsätter att nämndledamöterna möter forskaren för en diskussion om problemen. Man befördrar inte mänsklig kontakt och etisk påverkan per tjänstebrev. Som det nu ofta är får på sin höjd nämndledamöterna själva tillfälle att fördjupa sig i de etiska problemen, men forskarna som de skulle hjälpa lämnas utanför. Hela idén med en etisk debatt kring varje typ av djurförsök saboteras.

Nämndledamöter som känner sig träffade av ovanstående anmärkningar bör söka få till stånd en ändring. Jag anser att de annars missköter sin uppgift; tillvägagångssättet utgör en fara för den kommande utvecklingen.

Skilj kontroll- och rådgivningsorgan!

Nämnderna har blivit utsedda av lantbruksstyrelsen, som är verksamhetens huvudman. Lantbruksstyrelsen är emellertid landets högsta tillsynsmyndighet i djurskyddsfrågor, och sammanblandningen av forskarens rådgivningsnämnd med ett kontrollorgan har på sina hått lett till att en del nämndledamöter har missförstått sin uppgift och trott sig vara tillsatta för att kontrollera experimenten. Detta innebär risk för en polarisering mellan forskaren och ledamöterna, vilket effektivt motverkar den utveckling mot ökad etisk medvetenhet som hela verksamheten är avsedd att främja.

Även vissa hälsovårdsnämnder har bibringats samma missuppfattning och fått för sig att de etiska näm-

derna är kontrollorganens förlängda arm.

Det är en tvingande nödvändighet att skilja de etiska nämnderna från lantbruksstyrelsen om inte det etiska arbetet skall ararta. (Observera att detta inte är någon kritik mot lantbruksstyrelsen, som skött sitt svåra uppdrag på ett berömligt sätt.) Sverige har chans att bli ett föregångsland – men vi får se upp så vi inte blir ett varnande exempel!

Forskarna är enligt min mening underrepresenterade i nämnderna. Erfarenheten är nämligen entydig: ju mer skakkunskap desto större möjligheter till förbättringar, förfining och alternativ. Det är detta som kommer djuren till godo. En ökad forskarrepresentation innebär ingen diskriminering av övriga kategorier ledamöter.

Jäv i etik omöjligt

Slutligen en fråga som blivit kontroversiell på grund av att man kommit snett. En medmänniska kan aldrig vara jävig vid etisk rådgivning. Nog litar man helt och fullt på en god vän, på ens bor eller syster, på ens far eller mor när man ber om råd hur man skall handla för att göra rätt och göra gott? Inte finns det några jäv i sådana sammanhang? Det är ju bara i juridiska frågor som jävsbegreppet kommer in.

Men i de etiska nämnderna har man numera tyvärr börjat tala om jäv. Man utgår från en föreställning, som är otäck, nämligen att forskaren onödigt gör grymma experiment och att av forskaren beroende personer inte vågar stoppa honom.

Verkligheten torde i stället vara den att personer som står dig närmast är

mest måna om din etiska integritet. De som står dig nära i arbetet är de som mest bör känna ansvar för att ingen skugga skall falla på ditt handlande. Och framför allt – alla som har med djurförsök att göra måste sätta djuren främst. Här finns inget jäv.

Återigen hotar byråkrati och kontroll att förblinda det etiska handlandet. Det måste bli ett slut på sammanblandningen av kontroll (jäv) och etisk rådgivning.

Målsättning

Förutom en bedömning om huruvida ett planerat försök är försvarbart i relation till sitt syfte skall det etiska arbetet gå ut på att pröva om alternativa metoder möjligen kan stå till buds. Man har därvid som ledning tre R: replacing, reducing, refining. En närmar- analys och diskussion av innebörden av dessa begrepp ryms inte här. Jag vill bara konstatera att pågående arbeten med förbättring av djurkvalitet, försöksdjurslokaler och utbildning av alla personalkategorier som kommer i beröring med försöksdjur leder till en påtaglig reduktion av behövliga djurförsök.

Ett målvedvetet utnyttjande av nya vetenskapliga rön kan också leda till att experiment av betydligt lägre svårighetsgrad för djuren kan ersätta äldre metoder. Ett intressant exempel är strävan att ersätta den sk LD-50-metoden med mer adekvata analyser, som inte leder till lidande och död, vilket ju LD-50-metoden faktiskt innebär. Centrala försöksdjursnämnden har i detta syfte nyligen genomfört ett symposium om LD-50 och möjliga alternativ.

Låt mig slutligen plädera för ett annat begrepp – tre S. De står för »good science», »good sense» och «good sensibility» eller i översättning: god forskning, gott omdöme och stark medkänsla.

Jag utgår ifrån att alla människor som engagerar sig i dessa viktiga försöksdjursfrågor är besjälade av samma omtanke om djuren. Tyvärr ödslas det energi på att misstänkliggöra de forskare som målmedvetet arbetar för förbättringar av alla slag för våra försöksdjur. Ett samarbete för gemensamma mål vore att föredra och skulle åtminstone komma en kategori till godo – djuren.

Bogannmeldelse

Per Svendsen og Jann Hau: Forsøgsdyr og dyreforsøg. Odense Universitetsforlag 1982, 254 pp. Pris: Dkr. 150,-.

Denne boken er et meget velkomment bidrag til forsøksdyrvitenskapelig litteratur på et skandinavisk språk. Boka er rettet mot forskere og har som mål å kunne gi denne gruppen en større forståelse for forsøksdyrvitenskap. Forskere har behov for ikke bare teknikk, men også teoretiske kunnskaper om de dyrene som de arbeide med. Boka har tilfredsstilt målet på en meget brukbar og anvendelig måte, og ville være et verdifult bidrag til forsøksdyr teknikk og vitenskap på et Nordisk plan.

Boka er delt i 10 hovedkapitler hvorav hver av disse er inndelt i en rekke underavsnitt. Kapittel 1 er en kort innledende kapittel med oversikt over forsøksdyr forbruk i Danmark. Kapittel 2 omhandler lovgivning i Danmark, noe som er av interesse til de andre Nordiske

land nå da vi har den meget omdiskutert Europeisk konvensjonen rett rundt hjørnet. Kapittel 3 er et omfattende kapittel om avl av forsøksdyr, og reproduksjons data blant de forskjellige artene. Dette kapittelet er meget detaljert og omfangsrikt og gir oversikt over de vanligste forsøksdyrene. Jeg savnet en del spesifikke detaljer om avlsteknikk som f. eks. kunstig inseminasjon av kanner. Spesielt nevneverdig er kalkulasjoner av forsøksdyr avlssystemer.

Kapittel 4 omhandler forsøksdyrmiljø. Dette er et meget vesentlig kapittel for forskerne. Mange forsøk mislykkes p. g. a. manglende viten om samspill mellom dyr og miljø. Kapittel 4 er detaljerik og inneholder en rekke tabeller og figurer som er virkelig matnyttige. I likhet med de andre kapitler avslutter dette kapittel med en litteratur referanse liste.

Kapittel 5 omhandler sykdommer og gir en oversikt over de vanligste sykdomstilstander hos de vanligste forsøksdyrene. Kapittel 6 omhandler foring og forfatterne har nøye poengterts innflytelsen av for på forsøksresultater.

Som en innledning til kapittel 8, om teknikk og eksperimentell metoder, får man kapittel 7 som beskriver planlegging, gjennomføring, og vurdering av dyreforsøk. Dette er noe som jeg har savnet i de fleste andre oversikts bøker. Etter innledningen beskrives forsøksdyr som model. Syv forskjellige model systemer er kort beskrevet: toksikologiske undersøkelser, anatomiske og kirurgiske forsøk, fysiologiske undersøkelser, eksperimentell infeksjon, adferdsstudier, kreftforskning og spesifikke sykdomsmodeller. Kapittelet fortsetter med et detaljert avsnitt om statistikk og gir en rekke eksempler på bruk av statistikk i planlegging og vurdering av dyreforsøk. Her syndes det mye. Det brukes desverre alt